

R A Z P R A V E — S T U D I E S

Delovanje staroruske Cerkve pod mongolsko oblastjo v luči ruskega zgodovinopisja

Nejc Drnovšek*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 930:271.2(470)"12/14"

Nejc Drnovšek: Delovanje staroruske Cerkve pod mongolsko oblastjo v luči ruskega zgodovinopisja. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 88=53(2017), 2–3, str. 5–24

Članek obravnava politiko staroruske Cerkve v obdobju od leta 1237 do prve polovice 15. stoletja z izrazitim poudarkom na razlagah ruskega zgodovinopisja. V uvodu je predstavljeno politično delovanje Cerkve na območju tedanje severovzhodne Rusije. Osrednji del besedila temelji na stališčih dveh poglavitnih vej zgodovinopisja, pred-revolucijskega in sovjetskega, o tematiki, ki jo obravnavamo. Razlike med obema vejama so podrobneje ponazorjene na primeru enega izmed najvplivnejših cerkvenih predstavnikov v tem obdobju, metropolita Alekseja. V zaključku so navedene najbolj pereče polemike obeh zgodovinskih vej. Članek je napisan na osnovi ruske strokovne literature in podkrepjen z vzhodnoslovanskimi zgodovinskimi viri.

Ključne besede: Staroruska Cerkev, Mongoli, Zlata horda, sovjetsko zgodovinopisje, veliki knez, velika moskovska kneževina, ruski narod, Kulikovska bitka, metropolit Aleksej

1.01 Original Scientific Article
UDC 930:271.2(470)"12/14"

Nejc Drnovšek: The Old-Russian Church under the Mongol Authorities from the Point of View of the Russian Historiography. Review for History and Ethnography, Maribor 88=53(2017), 2–3, pp. 5–24

The article discusses the policy of the Old-Russian Church in the period from 1237 to the first half of the 15th century with a particular emphasis on the interpretations of the

* Mag. Nejc Drnovšek, Jareninski Dol 31/a, SI – 2221 Jarenina, nejc.drnovsek@gmail.com

Russian historiography. The political activity of the Church in the region of the then North-eastern Russia is presented in the introduction. The central part of the text is based on the views of the two main branches of historiography, pre-revolutionary and Soviet, on the discussed topic. The differences between both branches are illustrated in more detail with the case of metropolitan Alexius, one of the most influential church representatives in this period. In conclusion, the topical issues of both branches are addressed. The article is written on the basis of Russian scientific literature and supported by East Slavic historical sources.

Key words: Old-Russian Church, Mongols, Golden Horde, Soviet historiography, grand prince, grand principality of Moscow, Russian people, battle of Kulikovo, metropolitan Alexius

UVOD¹

Opredelitev delovanja staroruske Cerkve² v obdobju od sredine 13. stoletja do prve polovice 15. stoletja je tematika, ki ji je rusko zgodovinopisje namenilo precej pozornosti. Za nadaljnje razumevanje je sprva potreben podrobnejši oris dogodkov.

Leta 1237 je mongolski vladar Batu kan v eni izmed kampanj mongolskega imperija napadel staroruske kneževine in si jih po več let trajajočem zavojevalnem pohodu tudi večino podredil.³ S tem se je začelo obdobje mongolskega vladanja nad staroruskimi kneževinami in vzpostavitev diplomatskih stikov med Mongoli in starorusko Cerkvijo. Mongolski vpad je dodobra pretresel politične in družbene razmere na območju tedanje severovzhodne Rusije. Kijev, do tedaj središče vzhodnoslovanskih narodov, si po mongolskem opustošenju ni več opomogel,⁴ v ospredje pa sta prišli tverska in moskovska

¹ Članek je del magistrskega dela z naslovom *Politično delovanje in vloga Ruske pravoslavne cerkve od vpada Batu kana do padca Konstantinopla (1237–1453)*, zagovarjano pred komisijo v zasedbi: predsednik doc. dr. Andrej Hozjan, člana doc. dr. Anton Ravnikar in doc. dr. Aleš Maver.

² Ruski zgodovinarji za to obdobje sicer enotno uporabljajo termin »Ruska pravoslavna cerkev«, kar pa lahko privede do nejasnosti v povezavi s preostalimi vzhodnoslovanskimi narodi, ki so se prav tako nahajali pod njeno jurisdikcijo. Zato se bo uporabljal termin »staroruska Cerkve«, ki se uporablja tudi v predmongolskem obdobju. Za podrobno razlago glej Simon Malmenvall, *Razvoj cerkvene organizacije v Kijevski Rusiji do sredine 12. stoletja*, *Bogoslovni vestnik*, letnik 76, št. 3/4 (2016) (dalje: S. Malmenvall, *Razvoj cerkvene organizacije*).

³ Jevgenij Evsignejevič Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, 2. del, št. 2, (Moskva, 1900), str. 3–9 (dalje: J. E. Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*).

⁴ Nikolaj Sergejevič Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe XIV–XV vekov*, (Moskva, 1986), str. 37 (dalje: *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*).

kneževina, ki sta se borili za prevlado na tem območju.⁵ Mongolski kani so zavojevale staroruske kneževine obravnavali kot del svojega imperija in od njih pobirali tribute.⁶ Metropolit, najvišji funkcionarji v staroruski Cerkvi, in knezi so bili prisiljeni potovati v mongolski imperij in kasneje v Zlato hordo, kjer jim je bila dodeljena pravica, da vladajo in izvajajo oblast v svoji cerkveni ustanovi oz. kneževini. Razen tega je Cerkev dobila imuniteto pri plačevanju tributa in nekatere druge ugodnosti, povezane s finančnimi izdatki in z zaščito cerkvenih posesti.⁷ To je eden izmed razlogov, zakaj popularne razlage, ki se nanašajo na njeno vlogo in status v tem obdobju, pričajo o Cerkvi, ki je izrazito pridobila na svojem političnem položaju s prejetimi privilegiji s strani Mongolov in bila pod manjšim vplivom knežje oblasti kot v kateremkoli drugem obdobju, kar je tudi pripomoglo k večanju njenega bogastva.⁸

S takšnimi spremembami so poprejšnji dogovori med Cerkvijo in knezi, ki so veljali pred prihodom Mongolov, izgubili svojo veljavo, oboji pa so postali odvisni od svojih novih zavojevalcev. Kar se ni spremenilo v tem času, je politika bizantinske cerkve v odnosu do staroruske Cerkve in knezov. Njen voditelj, konstantinopelski patriarh, je še iz časa pred mongolskim napadom ohranil pravico nastavljanja metropolitov staroruske Cerkve, ki so bili po večini grškega rodu, in z ugledom ter statusom, ki ga je uživala njegova cerkev, imel precejšen vpliv na rusko duhovščino in knezi.⁹ V 13. in večjem delu 14. stoletja se Mongoli oz. Zlata horda niso srečevali z večjo opozicijo s strani staroruske Cerkve ali knezov.¹⁰ Duhovščina je potrebovala precej časa, da si je opomogla od mongolskega opustošenja, hkrati pa se je raje posvečala notranji politiki, kot je bilo sodelovanje v knežjih sporih.¹¹

⁵ Anatolij Mihajlovič Saharov, *Predislovie*, v: *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov, (Moskva, 1975), str. 8 (dalje: A. M. Saharov, *Predislovie*); Mihail Nikolajevič Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi i tatarskoe igo*, v: *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov, (Moskva, 1975), str. 110–111 (dalje: M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*).

⁶ Jurij Vjačeslavovič Sočnev, *Pravoslavnaia cerkov' v sisteme vzaimootnošenij Rusi i Zolotoj Ordy, Istorija v podrobnostjah*, št. 8, (Moskva, 2013), str. 72 (dalje: J. V. Sočnev, *Pravoslavnaia cerkov'*).

⁷ Ivan Belozjorov, *Russkie mitropolity i hany Zolotoj Ordy: sistema otnošenij*, *Vestnik MGU*, št. 3, (Moskva, 2003).

⁸ Georgij Vladimirovič Vernadski, *Mongoly i Rus'*, (Tver, 1997), str. 252 (dalje: G. V. Vernadski, *Mongoly i Rus'*).

⁹ Jan Brandeys, *The Russian Aid to Byzantium during the Turkish Siege of Constantinople, 1394–1402, Prague Papers on the History of International Relations*, št. 1, (Praga, 2015), str. 13; G. V. Vernadski, *Mongoly i Rus'*, str. 105.

¹⁰ Charles J. Halperin, *Soviet Historiography on Russia and the Mongols, The Russian Review*, izdaja 41, št. 3, (1982), str. 308 (dalje: C. J. Halperin, *Soviet Historiography*).

¹¹ J. V. Sočnev, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 74.

Pešanje moči Zlate horde kot politične sile je postalo razvidno leta 1380, ko je moskovski knez Dimitrij Donski v Kulikovski bitki premagal mongolskega kana Mamaja.¹² Moskovski veliki knez¹³ je sicer po nadaljnjem poteku dogodkov ponovno priznal nadvlado Mongolov, do osamosvojitve staroruskih knezov pa je prišlo šele pod vladavino moskovskega kneza Ivana III. proti koncu 15. stoletja.¹⁴ Postopen zaton Zlate horde, ki so ga pospešili vojaški porazi in notranji spori, je vplival tudi na odnose med Cerkvijo in knezom. Po letu 1379, zadnjem domnevnem obisku metropolita v Zlati hordi, so postali stiki med duhovščino in Mongoli izjemno redki.¹⁵ V začetku 15. stoletja so knezi z vrsto listin vse bolj omejevali cerkvene privilegije, kar je nakazovalo vse večjo prevlado knežje oblasti, ki je še posebej prišla do izraza, ko si je moskovski knez z zatonom bizantinske cerkve priboril pravico do določanja lastnih metropolitov.¹⁶ Iz tega razloga se razlage, ki obravnavajo cerkev kot samostojno politično silo, večinoma zaključijo v prvi polovici 15. stoletja. S postopnim izgubljanjem njenega vpliva in ob vse večji podrejenosti knežji oblasti v tem času postanejo namreč polemike, ki bodo predstavljene v članku, manj pomembne.

Najpomembnejše razprave o obravnavani tematiki potekajo v okvirih nastanka kasnejše ruske države. V dobrih dvesto letih je Moskva prešla od ne pretirano pomembne posesti do najpomembnejše kneževine in edine možne predstavnice ruskega ljudstva. V tem obdobju so bili torej postavljeni temelji, na katerih je kasneje gradil moskovski knez Ivan III. S tega vidika je tudi moč razumeti, zakaj pripisujejo Kulikovski bitki tako pomembno vlogo. Za Cerkev pa to obdobje predstavlja predvsem vprašanje prestiža. To se odraža v vprašanjih o tem, v kakšni meri je pripomogla ali zavirala razvoj moskovske kneževine, kakšen je bil njen prispevek k nastanku ruske države, kako opredeliti njen odnos s tujim zavojevalcem – Mongoli ... Zgodovinarji so odgovore na takšna vprašanja iskali na osnovi specifičnih dejavnikov, kot so sodelovanje oz. nesodelovanje med Cerkvijo in velikimi knezi. V primeru skupne politike obeh strani so Cerkev torej lahko predstavljali kot pomočnico pri nastanku

¹² J. E. Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, str. 249–250.

¹³ Veliki knez je naziv, ki se je prenesel iz Kijevske Rusije (Glej S. Malmenvall, *Razvoj cerkvene organizacije*, str. 549.) in je predstavljal nadrejen položaj v primerjavi s preostalimi staroruskimi knezi.

¹⁴ Donald Ostrowski, The growth of Muscovy (1462–1533), v: *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie, str. 237–238; Michael Khodarkovsky, The non-Christian peoples on the Muscovite frontiers, v: *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie, str. 321.

¹⁵ Mihail Petrovič Bulgakov (Makarij), *Istorija russkoj cerkvi*, 1. del, 3. knjiga, elektronsko prilagojena oblika (Kijev, 2012) (dalje: Metropolit Makarij, *Istorija russkoj cerkvi*), str. 1036; Anton Vladimirovič Kartašev, *Očerki po istorii russkoj cerkvi*, (Pariz, 1959), str. 284.

¹⁶ J. E. Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, str. 487.

ruske države, v nasprotnem primeru kot zavirajočo silo. Na podoben način so lahko njene odnose z Mongoli postavljali v kolaboracionistične okvire, ali so jo zagovarjali kot glavno predstavnico ruskega ljudstva v težkih časih.

Na osnovi teh vprašanj je mogoče ločiti dve glavni obdobji zgodovínopisja, v katerih se je razlagalo dogodke, povezane s starorusko Cerkvijo v poznem srednjem veku. Prvo obdobje je trajalo do ruske revolucije, od koder tudi ime predrevolucijsko zgodovínopisje. Za te zgodovínopisce je bilo značilno, da so dejanja Cerkve in metropolitov interpretirali v pozitivni luči, npr. delovanje staroruske Cerkve v dobro ruske države. Drugo večjo vejo predstavlja porevolucijsko oz. sovjetsko zgodovínopisje, ki na tak ali drugačen način skuša prikazati Cerkev v negativni luči, izpostavlja se denimo oportunitizem cerkve in metropolitov, kolaboracija z Mongoli – torej razlage o izraziti naklonjenosti cerkvenih predstavnikov do Mongolov v času, ko so si ti podjarmili večino staroruskih kneževin.

PREDREVOLUCIJSKO ZGODOVINOPISJE

V luči predrevolucijskega zgodovínopisja je Cerkev pogosto prikazana kot verna prijateljica posvetnih oblasti,¹⁷ ki kot neodvisna politična sila deluje po npravstvenih načelih.¹⁸ V odnosu med Cerkvijo in Mongoli se dogodki razlagajo na osnovi idej o ruskem narodu v boju s tujim okupatorjem – Mongolskim imperijem in kasnejšo Zlato hordo. S tega vidika je bila staroruska Cerkev edina predstavnica ruskega naroda in vršilka njegovih idej v težkih časih¹⁹ in je predstavljala upodobitev verske in nacionalne identitete ter obenem zapolnitev cerkvene politične identitete, kar naj bi imelo pozitiven učinek na celoten ruski narod.²⁰ V času dvestoletnega hlapčevstva naj bi ohranjala upanje in človečnost pri ruskih ljudeh, Mongole pa ji je uspelo miriti z molitvami, s čimer je zagotavljala tudi notranji mir. V nekaterih primerih je tudi ublažila življenje in težave knezov ter pomagala prebivalstvu pri premagovanju revščine. Njeni zgodovinarji so radi omenjali velikodušnost ruskih metropolitov, ki so se v prvi vrsti zavzemali in tudi žrtvovali za pomen ruske zemlje, vendar so strogo nastopali proti nevernim.²¹

¹⁷ A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 9.

¹⁸ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*. str. 6.

¹⁹ Prav tam, str. 20.

²⁰ Dustin Hosseini, *The Mongol Empire's Impacts on Russia*, (Teksas, 2005), str. 4.

²¹ Izak Urjelevič Budovnic, *Duhovenstvo i tatarskoe igo*, v: *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov, (Moskva, 1975), str. 284 in 296 (dalje: I. U. Budovnic, *Duhovenstvo i tatarskoe igo*).

Ta veja zgodovinopisja je bila sprva pod močnim vplivom piscev letopisov. Letopisi večinoma na opisni način izpostavljajo ključne dogodke, pri čemer nekatere zadeve niso pojasnjene ali pa preprosto manjkajo oz. so se izgubile skozi čas. Te vrzeli so v naslednjih stoletjih poskušali zapolniti zgodovinarji, ki so pogosto in precej očitno pisali s stališča svojih političnih in ideoloških prepričanj. Številne odprte problematike so spodbudile nastanek najrazličnejših teorij, kar se ne nazadnje odraža tudi v trenutnem stanju zgodovinopisja, kjer se razlage o obravnavanem obdobju razlikujejo praktično od zgodovinarja do zgodovinarja. Še večji problem v letopisih predstavljata dve neznanstveni značilnosti, čudeži in providencializem. Prva se je pojavljala predvsem v povezavi s pomanjkanjem kritičnega pristopa,²² druga pa je v svojem obsegu bila deležna precejšnjih kritik sovjetskih zgodovinopiscev. Providencializem²³ ali razlaga zgodovinskih dogodkov kot odraz božje volje je prišel do izraza predvsem zaradi tega, ker se je v letopisih vpad Mongolov pojasnjeval kot božja kazen za pretekle grehe,²⁴ kar so nekateri sovjetski zgodovinarji videli kot priložnost, da se Cerkvi očita spodbujanje ruskega naroda k pokornosti v času mongolske oblasti.²⁵

²² Za primer pomanjkanja kritične pristopa pri obravnavi čudežev bo navedeno potovanje metropolita »kijevskega in vse Stare Rusije« Aleksėja, ki je potoval k carici Tajduli v Zlato hordo in jo čudežno ozdravil: »V letu 6865 (1357) pride iz Horde ambasador carice Tajdule k prečastitemu metropolitu Alekseju, pozove ga v Hordo in obišče jo 'na zdravje' in gre metropolit v Hordo ... Tega dne se je v cerkvi svete Marije Božje v Moskvi sama od sebe prižgala sveča. Metropolit Aleksej je s korom zapel molitev in zdobil svečo in da narodu blagoslov, sam pa gre v Hordo. Z božjo milostjo je kmalu izpuščen iz Horde ...«; Polnoe sobranie russkikh letopisej (PSRL), knjiga 18, prva izdaja. Simeonovskaja letopis' (Sankt Peterburg, 1913), str. 99–100. V kasnejši različici je dodano: »In tega dne gre v Hordo in gre tam bolno carico ozdravit. In spet je hitro odpuščen z veliko častjo ...«; PSRL, knjiga 25, Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka (Moskva, 1949), str. 180. Cerkveno zgodovinopisje nekritično razlaga, kako je Aleksej prišel k Tajduli, jo z molitvami ali čudežno vodo ozdravil, ker lokalnim šamanom to ni uspelo, in s tem dvignil ugled Rusije. Glej Metropolit Makarij, *Istorija ruskoj cerkvi*, str. 860 in Peter Vasiljevič Znamenski, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, (Sergijev Posad, 2006), str. 62.

²³ Providencializem je v letopisih opazen v raznoraznih dogodkih, ki so bili pogosto povezani tudi z naravnimi nesrečami. Novgorodski letopis v letih 1298–1300 denimo poroča o dveh zaporednih požarih, ki sta nastala »zaradi grehov naših« in »vidite kazen božjo«. (PSRL, knjiga 3, Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov (Moskva, 1950), str. 328–329). V skrajnih primerih se je tudi pisalo o možnih odstopanjih, ki se niso ujemala z resničnimi dogodki, da se naj ne postavlja vprašanj, saj je vse odraz božje volje; N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 11.

²⁴ Izak Urjelevič Budovnic, *Russkoe duhovenstvo v pervoe stoletie mongolo-tatarskogo iga*, v: *Voprosy istorii religii i ateizma*, št. 7, (Moskva, 1959), str. 286, (dalje I. U. Budovnic, *Russkoe duhovenstvo*).

²⁵ Sovjetski zgodovinar I. U. Budovnic meni, da je Cerkev v tem času spodbujala rusko prebivalstvo k »žalovanju, miritvi in pokornosti« in vsakršno nepokorščino označevala za velik greh. (*Duhovenstvo v tatarskoe igo*, str. 98–99).

Verodostojni zgodovinarji v tem obdobju so se pojavljali že precej zgodaj. Metropolit Platon je videl odnos med Cerkvijo in moskovskimi knezi kot prijateljstvo in skupno sodelovanje.²⁶ O Cerkvi kot politični entiteti, ki naj bi skupaj s plemiči predstavljala glavno oporo državnosti, je v 18. stoletju pisal N. M. Karamzin. V istem stoletju je P. V. Znamenski polemiziral o njenem odnosu s knezi ter menil, da se duhovščina ni skušala osvoboditi vpliva knezov. Obdobje 19. in začetka 20. stoletja je minilo v duhu stroge cenzure Cerkve.²⁷ V tem obdobju je bil tudi vpeljan izraz »pravoslavni car«, ki se je skladal s teorijo, da je moskovski knez zbiral zemljo, v življenju pa mu je pomagalo in ga vodilo rusko duhovništvo.²⁸ Za enega izmed najpomembnejših predstavnikov predrevolucijskega zgodovinopisja velja metropolit Makarij, ki je znan po izčrpnem delu *Istorija ruskoj Cerkvi* (Zgodovina ruske Cerkve), kot apologet pravoslavne cerkve in po pretiranem povečevanju metropolitov.²⁹ Zadnji korak in tudi vrh predrevolucijskega zgodovinopisja predstavlja Jevgenij E. Golubinski, ki je v delu *Istorija ruskoj Cerkvi* (Zgodovina ruske Cerkve) izčrpno obravnaval obdobje 14. in 15. stoletja. Čeprav so mu poznejši zgodovinarji očitali pristranskost, ki se je odražala v hvaljenju svečenikov in metropolitov, ter združevanje buržujskih nauk s starimi cerkvenimi normami,³⁰ se njegovo obsežno delo še zmeraj citira tako med sovjetskimi zgodovinarji kot zgodovinarji 21. stoletja.³¹

SOVJETSKO ZGODOVINOPISJE

Sovjetski zgodovinarji so uporabljali dva različna metodološka pristopa. V prvem so interpretirali informacije na osnovi marksistične doktrine, v drugem pa so se osredotočali na skupino predhodnih zgodovinarjev.³² Ključne točke sovjetskega zgodovinopisja, ki so značilne za to vejo zgodovinopisja, na neki način izpostavi Saharov v predgovoru enega izmed komunističnih zbornikov. Že uvodni stavek »*naloga komunistične izobrazbe je, da vzpostavi podlago za ateistično izobrazbo*«, nakazuje, da bodo interpretacije vloge Cerkve ideološko

²⁶ Boris Vadimovič Kričevski, *Mitropolič'ja vlast' v srednevekovoj Rusi (XIV)*, (Sankt Peterburg, 2003), str. 2.

²⁷ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 8 in 11.

²⁸ Aleksej Viktorovič Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov' i gosudarstvennoe ob"edinenie Severo-Vostočnoj Rusi v konce XIV – načale XVI stoletij: problemy otečestvennoj istoriografii*, (Nižni Novgorod, 2014), (dalje: A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 29–30.

²⁹ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 10.

³⁰ Prav tam, str. 11; A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 51.

³¹ Jurij Vjačeslavovič Sočnev, *Russkaja cerkov' i Zolotaja Orda*, Avtoreferat, (Moskva, 1993), str. 8 (dalje: J. V. Sočnev, *Russkaja cerkov' i Zolotaja Orda*).

³² A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 70 in 72.

obarvane.³³ Za podvig sovjetskega zgodovinarstva od dvajsetih do petdesetih let pa v zahvalah izpostavi zasluge preostalih kolegov, ki jim je uspelo interpretirati tako kompleksen fenomen, kot je predrevolucijska Cerkev, na osnovi zgodovinsko-materialističnega, razrednega pristopa po načelih marksizma. Po sovjetski ideologiji je Cerkev v srednjem veku deljena na aristokratski sloj, kamor sodijo knezi in višja duhovščina (kot so metropolit in škofje), in plebejski sloj, kjer se med duhovščino uvrščajo vaški in mestni svečeniki.³⁴ Saharov tudi omeni, da je eno izmed glavnih prizadevanj usmerjeno proti idealizaciji vloge ruske cerkve, kot je to opazno pri nekaterih preteklih zgodovinarjih. Cerkev so razlagali kot stroj v sistemu obstoječega fevdalnega ustroja in velikega fevdalnega zemljelastnika.³⁵

Pomembno stališče, ki ga je zagovarjal velik del sovjetskih zgodovinarjev in se razlikuje od splošnih idej porevolucijskega zgodovinarstva, je tudi ideja o sodelovanju Cerkve z Mongoli. Opozicija naj bi v bistvu prišla s strani ruskega naroda, medtem ko so z okupatorjem sodelovali tako Cerkev kot tudi knezi.³⁶ Od tu izvira predpostavka o pacifikaciji »ruskega« ljudstva s strani duhovščine, ena izmed popularnih idej sovjetskega zgodovinarstva. Zaradi domnevne mongolske naklonjenostjo njene predstavnike pogosto predstavljajo kot privilegirano skupino, ki so ji ti dokumenti zagotovili utrjevanje bogastva. Obenem pa so si Mongoli zagotovili zvestobo duhovščine, najbolj izobraženega in zelo uglednega družbenega sloja na območju Stare Rusije.³⁷ Pomembno jim je bilo, da jih Rusi priznavajo za gospodarja v očeh ljudstva. Tako je bila zveza med Cerkvijo in Mongoli obojestransko koristna.³⁸

V obdobju od dvajsetih do štiridesetih let 20. stoletja je bilo »cerkveno« zgodovinarstvo podvrženo najhujšim kritikam, Cerkev pa je bila predstavljena kot orodje v rokah vladajočega razreda. Kritike so se nanašale na njeno neresnično upodobitev s strani predrevolucijskih zgodovinarjev kot politične sile, ki se je zavzemala za združevanje vseh njenih državljanov (ne glede na družbeni sloj) na osnovi nacionalnega ideala združenosti vseh ver in večne moralnosti.³⁹ Sovjetski zgodovinar I. U. Budovic je kritiziral stališča predrevolucijskih zgodovinarjev o tem, da so pravoslavni škofje v času mongolske

³³ A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 5.

³⁴ Prav tam; N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 12.

³⁵ A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 6 in 13.

³⁶ C. J. Halperin, *Soviet Historiography*, str. 308.

³⁷ G. V. Vernadski, *Mongoly i Rus'*, str. 114.

³⁸ M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*, str. 19.

³⁹ Sovjetski zgodovinarji so pisali o neprimernem obnašanju Cerkve v tem obdobju z dejanji, kot so oderuštvo, razvrat, opijanje in korupcija, I. U. Budovnic, *Russkoe duhovenstvo*, str. 296. Takšne kritike so imele resnično podlago. Na zboru, ki ga je leta 1274 v Vladimirju sklical kijevski metropolit Kiril za krepitev edinstva ruske cerkvene organizacije in vzpodbujanje duhovnih vrednot, so med obravnavanimi tematikami bile tudi boj proti

invazije na območju tedanje severovzhodne Rusije s pozivanjem ljudstva veliko pripomogli v boju proti Mongolom, ter zagovarjal stališče, da je večina cerkvenih predstavnikov z vpadom Mongolov zbežala iz mest.⁴⁰

V tem obdobju je marksistični pristop pridobil glavno vlogo v strokovnih šolah in smereh, glavni predstavnik, ki so ga upoštevali praktično vsi zgodovinarji, pa je bil Mihail N. Pokrovski,⁴¹ znan po vodenju proticerkvene politike in umeščanju vseh dogodkov v okvire marksistične ideologije.⁴² Najverjetneje je bil prvi sovjetski zgodovinar, ki je začel obravnavati starorusko Cerkev z vidika razredne teorije.⁴³ Izpostaviti velja dve njegovi najpopularnejši ugotovitvi. Kontroverzno je trdil, da je staroruska Cerkev pod mongolsko nadvlado pridobila popolno imuniteto in tako obsežne pravice, kot jih ni imela nobena Cerkev v Evropi v času srednjega veka. Staroruska Cerkev naj bi imela celo več pravic kot knezi. Tako je sklepal, da vzhodno pravoslavje ni imelo česa zavidati katolicizmu.⁴⁴ Druga ugotovitev se nanaša na idejo o »duhovnem meču«. Po njegovem mnenju je Cerkev predstavljala orožje v rokah Mongolov, ki so lahko preko njenega delovanja nadzirali vernike.⁴⁵ Pokrovski nadaljuje, da se je sčasoma izkazalo, da je takšna politika bolj kot Mongolom, ki se tega niso zavedali, ustrezala Cerkvi, ki je zamenjala »duhovni meč«⁴⁶ za »dejanskega«.⁴⁷ Dolgoročno je njena politična moč zrasla do takšne mere, da se ji ni bilo več

simoniji, odprava nejasnosti v bogoslužju ter ukrepi proti pijančevanju duhovnikov; 1274 g. Opredeletenja vladimirskega sobora, izložennja v' gramote mitropolita Kirilla II., v: *Pamjatniki drevnerusskogo kanoničeskogo prava*, 6. zvezek, 1. del, 2. izdaja (Sankt Peterburg, 1908), str. 86–87 in 97–98.

⁴⁰ I. U. Budovnic, *Duhovenstvo i tatarskoe igo*, str. 98–99; Sicer pa se pri takšnih kritikah pogosto izpušča dejstvo, da se Mongoli med opustošenjem niso pretirano ozirali na sloje prebivalstva. Cerkve so kot kamnite zgradbe predstavljale zadnjo linijo obrambe pred Mongoli, bogastvo znotraj njih pa je predstavljalo eno izmed ključnih točk napada, zaradi česar je staroruska Cerkev doživela med vpadi precejšnjo škodo; J. V. Sočnev, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 74.

⁴¹ Opus Mihaila N. Pokrovskega se kot pri večini omenjenih zgodovinarjev sicer razteza čez številna zgodovinska obdobja.

⁴² A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 72–74.

⁴³ J. V. Sočnev, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 73.

⁴⁴ M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*, str. 107–108; N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 13.

⁴⁵ M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*, str. 109–110.

⁴⁶ »Duhovni meč« se povezuje z vplivom Cerkve na podlagi verskega vidika. Torej pomanjkanje želje po uporabi pokorjenega ruskega ljudstva proti mongolskemu kanu zaradi podpore s strani Cerkve v obliki molitev; Prav tam; Pogosto se ga povezuje tudi s cerkvenim izobčenjem, izredno učinkovito in vplivno cerkveno kaznijo, ki se je uporabljala na neposredni način (John Fennell, *The Crisis of Medieval Russia 1200–1304* (New York, 1983), str. 137). Na primer, dejanje Feognosta, »mitropolita kijevskega in vse Stare Rusije«, ki je izobčil kar celotno prebivalstvo v mestu Pskov. N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 63.

⁴⁷ J. V. Sočnev, *Pravoslavnaja cerkov'*, str. 73.

treba zanašati na pomoč Zlate horde.⁴⁸ Teorije Pokrovskega so ostajale nespremenjene in so se ohranile še v naslednjih desetletjih.⁴⁹

Eden izmed ključnih zgodovinarjev, ki je bil član »šole Pokrovskega«, se je zavzemal za ideološki boj s Cerkvijo in se veliko podrobneje ukvarjal s cerkveno-zgodovinsko tematiko, je bil Nikolaj M. Nikoljski. Njegovo delo *Istorija ruskoj Cerkvi* (Zgodovina ruske Cerkve), dolgo časa edina monografija v zgodovinopisju tega obdobja za obravnavano tematiko, je dobilo precej kritik. Emigrantski zgodovinar A. V. Kartašev jo je denimo opisal kot »surovo boljševiško propagando«.⁵⁰ Nikoljski je videl Cerkev kot »staro pomočnico« moskovskih knezov. Pisal je o prijateljstvu med cerkveno in knežjo oblastjo, ki sta izvajali represijo nad bojarji in preostalimi knezi, o parazitskem načinu samostanskega upravljanja zemlje, začel pa je tudi uporabljati termin »država«.⁵¹ O obravnavanem obdobju je trdil, da je bila cerkvena organizacija v veliki meri podvržena fevdalnemu sistemu po sekularnih načelih, medtem ko so se prenesena cerkvena bizantinska pravila ohranila zgolj nominalno.⁵²

Med petdesetimi in osemdesetimi leti 20. stoletja so bile v zgodovinopisju v ospredju razlage, vezane na fevdalni proces, ki naj bi bil zaslužen za zedinjenje Rusije. Cerkev so obravnavali kot samostojno fevdalno institucijo, ki je bila vključena v razlage o obširnem lastništvu zemljiških posesti. Tako kot v prejšnjih letih Pokrovski je v tem obdobju prevladoval A. M. Saharov, omeniti pa velja tudi S. B. Veselovskega in L. V. Čerepnina.⁵³ Saharov je veliko pisal o nasprotjih med starorusko Cerkvijo in velikoknežjo moskovsko oblastjo ter prikazoval njune konflikte, ki naj bi dosegli višek v 15. stoletju, in hitrem razvoju Cerkve v stoletnem obdobju mongolske nadvlade.⁵⁴ Veselovski je bil znan predvsem po razlagi političnih dogodkov na osnovi prejemanja zemljiških darov. Trdil je, da je Cerkev prejemala največ zemljiških daritev v času političnih kriz in pod metropolitoma Feognostom in Aleksejem, ko je velike kneze zelo zanimalo prijateljstvo z njima in podpora Cerkve. Pri metropolitih Kiprijanu in Fotiju je prišlo do prekinitve takšne podpore, ker se nista več

⁴⁸ M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*, str. 109.

⁴⁹ Sočnev kot eden izmed modernih zgodovinarjev ni pretirano naklonjen sovjetskemu zgodovinopisju. Njegovo mnenje je, da zgodovinopisje tekom tega obdobja ni bilo najbolj plodno, ker cerkev ni bila v središču zanimanja sovjetskih zgodovinarjev in ker so ateistične študije pogosto prevladale nad znanstvenimi dejstvi. Razlago o »duhovnem meču« vidi bolj kot plod avtorjeve ideologije kot pa znanstvene analize; J. V. Sočnev, *Russkaja cerkov' i Zolotaja Orda*, str. 10.

⁵⁰ A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 74–75.

⁵¹ Prav tam, 75–77; N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 13.

⁵² Nikolaj Mihajlovič Nikoljski, *Istorija ruskoj cerkvi*, (Moskva, 1985), str. 38–39.

⁵³ A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 78, 84 in 88–89.

⁵⁴ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 17; A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 7.

toliko vmešavala v politiko.⁵⁵ S tega vidika je zagovarjal mnenje, da je osnova za visok politični status metropolije nastala v času spora med moskovskimi in tverskimi knezi, ko sta se obe strani zavzemali za zavezništvo Cerkve in jo posledično tudi obdarjali. Takšen pristop je potrjeval tudi pri obdarovanju samostanov.⁵⁶ V tem času se začnejo uporabljati tudi izrazi, kot sta »politična borba« in »samostanski starci«.⁵⁷ Čerepnin je v svojih razlagah sledil popularnim idejam in trdil, da je cerkveno in samostansko zemljelastništvo predstavljalo izhodiščno bazo za politično združitev obeh strani, torej Cerkve in moskovske kneževine. Rast prve je bila neposredno povezana s poenotenjem Moskve, saj so knezi iskali podporo Cerkve pri združevanju.⁵⁸ Precej pozornosti pa je posvetil tudi narodni borbi z Mongoli in hudim posledicam njihovega vpada in zagovarjal, kako so knežji in cerkveni privilegiji Mongolov privedli do razdvojenosti ruskega naroda.⁵⁹ Ustaljena izraza, ki se uporabljata in pojavljata v njihovih zgodovinskih delih, sta »cerkvene fevdalne organizacije« in »duhovne fevdalne korporacije«.⁶⁰

V zadnjih letih Sovjetske zveze, v času poznega sovjetskega zgodovino-pisja, je nastal premik od obravnavanja srednjeveške cerkve kot socialno-političnega in gospodarskega inštituta v okviru fevdalne družbe k tematiki politične moči Cerkve, njene neodvisnosti in samostojnega delovanja.⁶¹ V tem obdobju so ji očitali, da je izkoristila tujo silo za lastno okoriščanje.⁶² Pogosto so knezi oz. moskovska kneževina tisti, ki so se zavzemali za enotnost Rusije in združevanje ozemelj na njenem področju, medtem ko Cerkev pri tem ni imela pomembne vloge.⁶³ S tega vidika vodi Cerkev navadno neodvisno politiko in se pogosto vmešava v konflikte v 14. in 15. stoletju, s čimer bi si lahko povzdignila lasten politični status.⁶⁴

Eden izmed najizrazitejših predstavnikov te veje zgodovinopisja je N. S. Borisov, ki je ostro nastopil proti razlagam »tradicionalnega zgodovinopisja«, ki so Cerkev videle kot politično silo, sodelujočo v združitvenem procesu z

⁵⁵ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 15; Stepan Borisovič Veselovski, *Perehod mitropolič'ej kafedry iz Kieva v Moskvu*, v: *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov, (Moskva, 1975), str. 93–94 (dalje: S. B. Veselovski, *Perehod mitropolič'ej kafedry*).

⁵⁶ A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 8; S. B. Veselovski, *Perehod mitropolič'ej kafedry*, str. 81.

⁵⁷ A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 71.

⁵⁸ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 16.

⁵⁹ Lev Vladimirovič Čerepnin, *Mongolo-Tatary na Rusi (XIII v.)*, v: *Tataro-mongoly v Azii i Evrope*, ur. L. V. Matvejeva, 2. izdaja, (Moskva, 1977), str. 186 in 206.

⁶⁰ A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 70.

⁶¹ Prav tam, str. 93–94.

⁶² J. V. Sočnev, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 73.

⁶³ A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 27–28.

⁶⁴ Prav tam, str. 99–100.

moskovsko državo. Njegovo mnenje je, da Cerkev ni veliko pripomogla k izoblikovanju ruske države. Na osnovi te trditve razlaga njeno delovanje v 14. in 15. stoletju, kar vidi kot boj med cerkveno in knežjo oblastjo za prevlado na obravnavanem območju. Na podoben način je kritik deležna njena pozitivna vloga, ki jo je imela pod okupatorjem oziroma mongolskimi kani na širše prebivalstvo. Cerkevna ideologija naj bi pravzaprav oslabilila zoperstavljenje tujemu okupatorju.⁶⁵ Najpopularnejša interpretacija odnosa med Cerkvijo in knezi je, da je med obema stranema prihajalo tako do prijateljskega sodelovanja kot tudi do velikih nasprotij.⁶⁶ Tukaj velja omeniti še A. S. Horoševa, ki je v povezavi s teorijo o trenjih med cerkvenimi in posvetnimi oblastmi proučeval spor med cerkvijo in novgorodskimi oblastmi.⁶⁷

RAZLAGE ZGODOVINOPISJA NA PRIMERU METROPOLITA ALEKSEJA

Do sedaj so bila predstavljena stališča, ki so se nanašala na delovanje Cerkve z vidika celotne institucije, treba pa je obravnavati še pristop, ki se nanaša na politično delovanje metropolitov in njihovih odnosov, sodelovanje in spore s knezi in mongolskimi kani, pri čemer gre v večini primerov za obravnavo posameznih oseb. To bo ponazorjeno z delovanjem Alekseja, »metropolita Kijevskega in vse Stare Rusije«, čeprav se razhajanja v mnenjih pojavljajo praktično pri vsakem metropolitu v obravnavanem obdobju.

Aleksej je najopaznejši metropolit v tem obdobju in eden izmed najvplivnejših v zgodovini staroruske Cerkve. Leta 1354 je prevzel metropolitni sedež in kmalu postal najvišji uradnik v kneževini, vodja bojarske dume ter regent mladoletnemu moskovskemu knezu Dimitriju Ivanoviču, kasneje znanemu pod vzdevkom Donski. S prevzemom regentstva je postal uradni nadzornik kneževine in je tudi edinstven primer v ruski zgodovini, kjer je imel metropolit takšno politično funkcijo.⁶⁸ Poleg visokega političnega položaja in potovanja v Zlato hordo, o čemer smo že pisali, je predmet razprav tudi njegova vloga v okoliščinah, ki so privedle do Kulikovske bitke⁶⁹. Zmaga staroruskih kneževin nad Mongoli v letu 1380 se namreč pogosto prikazuje kot eden izmed glavnih razlogov za nastanek kasnejše moskovske države, metropolit

⁶⁵ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 5 in 7.

⁶⁶ A. M. Saharov, *Predislovie*, str. 9; A. V. Grebenjuk, *Pravoslavnaia cerkov'*, str. 94.

⁶⁷ Prav tam, str. 92; N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 19.

⁶⁸ J. E. Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, str. 193–194.

⁶⁹ Eno izmed pomembnejših vprašanj, ki so jih naslovili ruski zgodovinpisci, je tudi vloga metropolitov v Kulikovski bitki – so se zavzemali za to, da se veliki knez upre Mongolom, ali so kneza skušali prepričati v nadaljnje plačevanje davkov, N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 11.

Aleksej pa kot ena izmed ključnih figur, ki se je zavzemala za iniciacijo bitke.⁷⁰ Preminil je v visoki starosti leta 1378.⁷¹

Razlage o političnem delovanju metropolita so pogosto vezane na njegovo sodelovanje s knezi. Od prevzema regentstva do njegove smrti je prišlo do nadvse enotne politike med Cerkvijo in moskovskim knezom⁷², ki je v veliki meri pripomogla k vse večji politični moči obeh strani.⁷³ Na to temo je zanimivo mnenje predstavil Kučkin. Če že ne moremo ugotoviti, ali se je metropolit prilagajal Dimitriju ali pa je bilo obratno, pa je težko najti kak drug primer, kjer bi metropolit in knez vodila tako enotno politiko.⁷⁴ V predrevolucijskem zgodovinoписju se za metropolita Alekseja pogosto pojavlja trditev, da je za poenotenje Rusije naredil več kot katerikoli drugi knez, in tudi, da je upor proti Mongolom bil v prvi vrsti njegova ideja.⁷⁵ Mišljenje o zedinjenosti Rusije je sicer prvi izrazil moskovski knez Dimitrij Donski, ki pa naj bi bil pod vplivom Alekseja.⁷⁶ Makarij je metropolita označil za patriota, pisal je o njegovi veliki ljubezni do domovine in ga predstavljal kot zaveznika moskovske kneževine.⁷⁷ Nasploh se metropoliti prikazujejo v želji, da pomagajo moskovskim knezom, včasih tudi z dobronamernimi interesi v korist staroruske Cerkve.⁷⁸ Nasprotno so sovjetski zgodovinarji menili, da je njegovo politično delovanje bilo usmerjeno izključno h koristoljubju za lastno Cerkev, v sodelovanju z moskovsko kneževino pa je lahko pridobil in izkoristil večji politični status.⁷⁹ Veselovski je prav tako menil, da je v času svojega delovanja ravnal izključno v svojem interesu z namenom, da bi dvignil prestiž Cerkve.⁸⁰ Pokrovski pa je na osnovi že omenjene ideje o »duhovnem meču« trdil, da je bil metropolit tisti, ki je v odnosu s knezom dejansko vodil kneževino. Vloga Dimitrija je po njegovem mnenju bila zgolj simbolična tudi po njegovi polnoletnosti, s čimer

⁷⁰ Prav tam, str. 20.

⁷¹ J. E. Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, str. 224.

⁷² V redkih primerih je sicer prihajalo do nasprotij. Leta 1347 je prišlo do nesoglasja med metropolitom Feognostom in velikim knezom Semjonom Ivanovičem, ki se je želel že tretjič ženiti. N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 67. V letopisih piše »Ženil se je veliki knez Semjon ... metropolit ga ne blagoslovi in cerkev zapre ...«. PSRL, knjiga 15, druga izdaja, št. 1. Rogožskij Letopisec', (Sankt Peterburg, 1922), str. 57.

⁷³ Roman Juljanovič Počekajev, Jarliki hanov Zolotoj Ordy russkoj cerkvi: k voprosu o hronologii i količestve, *Naučnyj Tatarstan*, št. 2, (2010), str. 161.

⁷⁴ Vladimir Andrejevič Kučkin, Dmitrij Donskoj, *Voprosy istorii*, št. 5–6 (1995), str. 73.

⁷⁵ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 19–20.

⁷⁶ J. E. Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, str. 194.

⁷⁷ Metropolit Makarij, *Istorija russkoj cerkvi*, str. 862 in 1120–1121.

⁷⁸ Janet Martin, North-eastern Russia and the Golden Horde (1246–1359), v: *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie, str. 152–153.

⁷⁹ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 80.

⁸⁰ S. B. Veselovski, *Perehod mitropolič'ej kafedry*, str. 85.

je Cerkev imela veliko moč, saj je metropolit lahko izkoriščal vero kot orožje in imel v rokah oba že omenjena »meča«, posvetnega in duhovnega.⁸¹

Različne razlage posebnega dogodka v času metropolita Alekseja lahko ponazorimo z incidentom leta 1368. V tem času je moskovski knez Dimitrij Donski gojil nadvse napadalno politiko do tedanjega največjega tekmeca, tverskega kneza Mihaila Aleksandroviča. Zaradi sporov med knezoma je bil Mihail vpoklican v Moskvo pred sodišče. O nadaljnjem poteku dogodkov piše v letopisu, da so mu sodili, nato je bil skupaj s svojimi bojarji priprt. Tverski knez je bil pridržan po ukazu ali velikega kneza ali metropolita Alekseja, ki pa sta ga morala izpustiti zaradi morebitnega vmešavanja mongolskega odposlanca.⁸² Razplet, ki sicer ni opisan v podrobnostih, je kot povod v litovsko-moskovsko vojno imel precejšnjo politično težo.⁸³ O dogodku je metropolit Platon podal svoje osebno mnenje, ki služi kot primer nazora, ki so ga kasneje kritizirali sovjetski zgodovinarji. Metropolit Aleksej je vplival na odločitev velikega kneza za takšno dejanje, torej postopek proti Mihailu, iz ljubezni do svoje domovine⁸⁴, saj bi nadaljnji spori med knezi nadaljevali njeno nesrečo in onemogočili njeno osvoboditev izpod mongolskega jarma.⁸⁵ Karamzin je trdil, da je v tem primeru metropolit ravnal pod prisilo proti svoji volji in tudi preprečil nadaljnje nasilje.⁸⁶ Kasnejši zgodovinarji, kot denimo Makarij, so o dogodku že molčali, medtem ko je Golubinski razumel dogodek za nepojasnjeno.⁸⁷ V 20. stoletju so pripor Mihaila pojasnjevali kot sodelovanje med velikim knezom in metropolitom Aleksejem⁸⁸, ali pa posredovanja metropolita niti ne omenjajo.⁸⁹

⁸¹ M. N. Pokrovski, *Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi*, str. 113.

⁸² J. E. Golubinski, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, str. 201; PSRL, knjiga 25, Moskovskij letopisnyj svod konca XV. veka (Moskva, 1949), str. 184.

⁸³ J. E. Golubinski, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, str. 200.

⁸⁴ Razlage, ki se nanašajo na pozitivne lastnosti metropolitov in ostalih cerkvenih predstavnikov, že v osnovi s seboj prinesejo določene probleme. Ne toliko zaradi tega, ker bi takšne razlage bile neresnične, temveč zato, ker njihove resničnosti ni mogoče ugotoviti. Takšne trditve so v večini primerov plod osebnega prepričanja zgodovinarja, ne pa zaključka na podlagi nekih logičnih premis. Drugi problem pa je v tem, da se takšne razlage lahko prenesejo na praktično vsako situacijo, kjer so bili načeti privilegiji staroruske Cerkve, rekoč, da je šlo za osebno odločitev metropolita ali koga drugega.

⁸⁵ Peter Georgijevič Levšin (Platon), *Kratkaja Cerkovnaja Rossijskaja Istorija*, (Moskva, 1805), str. 191–192.

⁸⁶ Nikolaj Mihajlovič Karamzin, *Istorija gosudarstva rossijskago*, 5. zvezek, (Sankt Peterburg, 1819), str. 16–17.

⁸⁷ J. E. Golubinski, *Istorija Ruskoj Cerkvi*, str. 200.

⁸⁸ Platon Petrovič Sokolov, *Russkij arhierej iz Bizantii I pravo ego naznačenija do načala XV veka*, (Kijev, 1913), str. 396–397.

⁸⁹ N. S. Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe*, str. 84.

ZAKLJUČEK

Kljub izrazitim nasprotovanjem, ki so bila do sedaj navedena, je možno izpostaviti nekatere ugotovitve, ki se ne zdijo sporne. Enotno mnenje zgodovinarjev je, da je imela Cerkev v tem obdobju izreden vpliv in je obenem uživala veliko mero neodvisnosti.⁹⁰ Njeni obsežni privilegiji iz predmongolskega obdobja so se v tem obdobju še dodatno razširili, čeprav je težko govoriti v kakšni meri. Nastop Mongolov je tudi razmejil poprejšnje sodelovanje posvetne oblasti oz. knezov in cerkvene oblasti, kar je eden izmed poglavitnih razlogov za večjo mero samostojnosti Cerkve. Nihče izmed zgodovinarjev ne zanika, da je imela Cerkev dovolj velik vpliv, da jo je treba obravnavati kot samostojno entiteto, ki je v precejšnji meri krojila politiko na območju severovzhodne Rusije. Takšna stališča se pojavljajo tudi med drugimi, neruskimi zgodovinarji. Hosking denimo trdi, da je bila pravoslavna Cerkev kot edinstveno privilegirana institucija na vrhu svoje moči pod mongolsko nadvlado in tudi glavna predstavница »ruske zemlje« ter najmočnejša politična sila na ruski zemlji.⁹¹

V kakšni meri je šlo za skupno politiko, politično manevriranje ali naključno prepletanje interesov med Cerkvijo in knezi ni povsem natančno opredeljeno, razen tega, da sta obe strani imeli precejšnje medsebojne koristi⁹² in da je vsaj v drugi polovici 14. stoletja redko prihajalo do nasprotovanj med obema stranema. Dejstvo je tudi, da so se večji del 14. in v začetku 15. stoletja

⁹⁰ Predstavniki dveh večjih zgodovinopisnih vej so enotno zagovarjali to idejo tudi v primeru, ko se je v ozadju skrivala ideologija. V predrevolucijskem, cerkvenem zgodovinopisju se je višji politični status cerkve povezoval z njenim ugledom in prestižem, poleg tega da je po božjem načrtu bilo pričakovati, da bo njegova organizacija uživala visok status. Na tak način se je postopno izgubljanje vpliva staroruske Cerkve in njeno vse večjo podrejenost vladarju pojasnjevalo kot božjo voljo, da se jo podredi knezu. Sovjetsko zgodovinopisje pa je Cerkvi pripisovalo pomembno politično vlogo, ker je v želji po prikazu le-te kot zatiralske fevdalne organizacije bilo treba prikazati čim večjo mero njene politične moči, saj je s tem bila tudi njena odgovornost večja. Cerkev, ki bi bila podrejena knezom ali Mongolom v svojih odločitvah, bi težje prikazali kot krivca za izvajanje represije nad ruskim ljudstvom.

⁹¹ Geoffrey Hosking, *Russia and Russians, From Earliest Times to the Present*, (London, 2012), str. 57 in 73; pri tem je sicer treba omeniti, da se v takšnih primerih posplošuje razlage zaradi specifičnosti tematike. Večina neruskih publikacij, ki skuša orisati rusko območje v Srednjem veku, to prikaže skozi celotno srednjeveško obdobje ali kot del celotne zgodovine Rusije. Posledično bo tudi delovanje Cerkve predstavljeno v skladu z najbolj uveljavljeno razlago.

⁹² To je možno ponazoriti na konkretnih primerih. Metropolitni so lahko v vojni priskočili moskovskim knezom na pomoč z izobčenjem, knezi pa so jim nudili vojaško pomoč, kar se je v praksi tudi dogajalo. Takšen primer je denimo Feognostovo izobčenje mesta Pskov ter na drugi strani vojaška pomoč moskovskega kneza metropolitu Kiprianu v sporu z Novgorodom o pristojbinah nadškofijskega sodišča.

njeni metropoliti redno vmešavali v posvetno politiko, kar je doseglo vrhunec z metropolitom Aleksejem.

Problem se pojavi tudi pri opisovanju Mongolov, ki so predstavljeni kot barbari z izrazito negativnim učinkom na ruski narod. Od tod tudi izvirajo ideje, ki prikazujejo vsakršno priznavanje oblasti Mongolov s strani staroruske Cerkve in tesno medsebojno sodelovanje kot obliko izdajstva ruskega naroda. Če že postavljamo razpravo v takšen kontekst, je treba omeniti tudi pozitiven odnos med Mongoli in velikim knezi, ki so jih skoraj skozi celotno obdobje nepretrgoma podpirali.⁹³ Aleksander Nevski je denimo obravnavan kot narodni heroj zaradi svojih podvigov, čeprav je redno sodeloval z Mongoli.⁹⁴ Morda je pri opredelitvi odnosa med Cerkvijo in Mongoli najbližje eden izmed novodobnih zgodovinarjev J. V. Sočnev, ki je mnenja, da je Cerkev že tradicionalno sodelovala v tesni zvezi z državno oblastjo na različnih nivojih, in da je ob mongolski osvojitvi šlo bolj za sodelovanje iz nuje v skladu z objektivnimi razmerami tedanjega časa kot pa za osebno željo posameznih metropolitov. Verska politika mongolskih kanov je sicer določala privilegiran položaj pravoslavne cerkve, kljub vsemu pa so njeni predstavniki ravnali v skladu s knežjimi interesi v okviru svojih zmožnosti.⁹⁵

Številni ruski zgodovinarji v svojih delih vključujejo koncept »ruskega naroda«, ki ga nato povezujejo s samimi dogodki iz obravnavanega obdobja. Pozitivno in negativno vrednotenje dejanj Cerkve in njenih predstavnikov je tako pogosto razlagano glede na vpliv, ki so ga imeli pri združevanju ruskega naroda. Razprava o tem, ali lahko v tem obdobju govorimo o kakršnikoli narodni zavesti, je precej hipotetične narave. Razen tega je precej zahtevno takšne predloge dokazati. Zgodovinski viri namreč v ospredje postavljajo bolj vero kot pa narod. Če vzamemo za primer pripoved o Kulikovski bitki, sta bili nasprotujoči strani »veliki knez Dimitrij Ivanovič in vsi pravoslavni kristjani« ter »pogan Mamaj« ali »brezbožni Mamaj«. Kana se nasploh omenja kot »brezbožnega« in »kneza vzhodne dežele«. Če se že omenja »rusko zemljo«, »ruske kneze« in »Tatare«, je to navadno v povezavi z vero ali geografsko lego.⁹⁶ Tako se zdi malo verjetno, da je takrat katera koli izmed teh dveh političnih sil pri širjenju svojega vpliva delovala po načelih, ki so pomembna za sodobno zgodovino. Če bi že lahko v primeru velikih knezov in tudi metropolitov prej izpostavili oportunitizem in željo po večjem političnem statusu, se za Cerkev kot institucijo zdi verjetneje, da je delovala v želji po širitvi

⁹³ Anton Anatoljevič Gorski, *Moskva i Orda*, (Moskva, 2003), str. 68.

⁹⁴ C. J. Halperin, *Soviet Historiography*, str. 315.

⁹⁵ J. V. Sočnev, *Pravoslavna cerkev*, str. 72 in 77.

⁹⁶ Skazanie o Mamaevom poboishche, *Izbornik (Sbornik proizvedenij literatury Drevnej Rusi)* (Moskva, 1969).

svojega vpliva med vsemi pravoslavnimi verniki – pogosto tudi pod taktirko bizantinske cerkve.

VIRI IN LITERATURA

Viri

PSRL, knjiga 3, Novgorodskaja pervaja letopis' staršego i mladšego izvodov. Moskva, 1950.

PSRL, knjiga 15, druga izdaja, št. 1. Rogožskij Letopisec'. Sankt Peterburg, 1922.

PSRL, knjiga 18, prva izdaja. Simeonovskaja letopis'. Sankt Peterburg, 1913.

PSRL, knjiga 25, Moskovskij letopisnyj svod konca XV veka. Moskva, 1949.

1274 g. Opređenija vladimirskago sobora, izložennyja v' gramote mitropolita Kirilla II. *Pamjatniki drevnerusskogo kanoničeskogo prava*, 6. zvezek, 1. del, 2. izdaja. Sankt Peterburg, 1908, str. 83–102.

Skazanie o Mamaevom poboišče. *Izbornik (Sbornik proizvedenij literatury Drevnej Rusi)*. Moskva, 1969.

Literatura

Ivan Belozjorov, Russkie mitropolity i hany Zolotoj Ordy: sistema otnošenij. *Vestnik MGU*, št. 3, (Moskva, 2003).

Nikolaj Sergejevič Borisov, *Russkaja cerkov' v političeskoj borbe XIV–XV vekov*. Moskva, 1986.

Jan Brandeys, The Russian Aid to Byzantium during the Turkish Siege of Constantinople, 1394–1402. *Prague Papers on the History of International Relations*, št. 1, (Praga, 2015), str. 7–16.

Izak Urjelevič Budovnic, Duhovenstvo i tatarskoe igo. *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov. Moskva, 1975, str. 97–105.

Izak Urjelevič Budovnic, Russkoe duhovenstvo v pervoe stoletie mongolo-tatarskogo iga. *Voprosy istorii religii i ateizma*, št. 7, (Moskva, 1959), str. 284–302.

Mihail Petrovič Bulgakov (Makarij), *Istorija Russkoj Cerkvi*, 1. del, 3. knjiga, elektronsko prilagojena oblika. Kijev, 2012.

Lev Vladimirovič Čerepnin, Mongolo-Tatary na Rusi (XIII v.). *Tataro-mongoly v Azii i Evrope*, ur. L. V. Matvejeva, 2. izdaja. Moskva, 1977, str. 186–209.

John Fennell, *The Crisis of Medieval Russia 1200–1304*. New York, 1983.

Jevgenij Evsignejevič Golubinski, *Istorija Russkoj Cerkvi*, 2. del, št. 2. Moskva, 1900.

Anton Anatoljevič Gorski, *Moskva i Orda*. Moskva, 2003.

Aleksej Viktorovič Grebenjuk, *Pravoslavnaja cerkov' i gosudarstvennoe ob"edinenie Severo-Vostočnoj Rusi v konce XIV – načale XVI stoletij: problemy otečestvennoj istoriografii*. Nižni Novgorod, 2014.

Charles J. Halperin, Soviet Historiography on Russia and the Mongols. *The Russian Review*, izdaja 41, št. 3, (1982), str. 306–322.

Geoffrey Hosking, *Russia and Russians, From Earliest Times to the Present*. London, 2012.

Dustin Hosseini, *The Mongol Empire's Impacts on Russia*. Teksas, 2005.

Nikolaj Mihajlovič Karamzin, *Istorija gosudarstva rossijskago*, 5. zvezek. Sankt Peterburg, 1819.

Anton Vladimirovič Kartašev, *Očerki po istorii rusскоj cerkvi*. Pariz, 1959.

Michael Khodarkovsky, The non-Christian peoples on the Muscovite frontiers. *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie. Cambridge, 2006, 317–337.

Boris Vadimovič Kričevski, *Mitropolič'ja vlast' v srednevekovoj Rusi (XIV)*. Sankt Peterburg, 2003.

Vladimir Andrejevič Kučkin, Dmitrij Donskoj. *Voprosy istorii*, št. 5–6 (1995), str. 62–83.

Peter Georgijevič Levšin (Platon), *Kratkaja Cerkovnaja Rossijskaja Istorija*. Moskva, 1805.

Simon Malmenvall, Razvoj cerkvene organizacije v Kijevski Rusiji do sredine 12. stoletja. *Bogoslovni vestnik*, letnik 76, št. 3/4 (2016), str. 547–558.

Janet Martin, North-eastern Russia and the Golden Horde (1246–1359). *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie. Cambridge, 2006, str. 127–157.

Nikolaj Mihajlovič Nikoljski, *Istorija rusскоj cerkvi*. Moskva, 1985.

Donald Ostrowski, The growth of Muscovy (1462–1533). *The Cambridge History of Russia. From Early Rus' to 1689*, ur. Maureen Perrie. Cambridge, 2006, str. 213–239.

Roman Juljanovič Počekajev, Jarliki hanov Zolotoj Ordy rusскоj cerkvi: k voprosu o hronologii i količestve. *Naučnyj Tatarstan*, št. 2, (2010), str. 156–167.

Mihail Nikolajevič Pokrovski, Feodalizacija pravoslavnoj cerkvi i tatarskoe igo. *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov. Moskva, 1975, str. 106–114.

Anatolij Mihajlovič Saharov, Predislovie. *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov. Moskva, 1975, str. 5–14.

Jurij Vjačeslavovič Sočnev, Pravoslavnaja cerkov' v sisteme vzaimootnošenij Rusi i Zolotoj Ordy. *Istorija v podrobnostjah*, št. 8, (Moskva, 2013), str. 72–79.

Jurij Vjačeslavovič Sočnev, *Russkaja cerkov' i Zolotaja Orda*, Avtoreferat. Moskva, 1993.

Platon Petrovič Sokolov, *Russkij arhierej iz Bizantii I pravo ego naznačenija do načala XV veka*. Kijev, 1913.

Georgij Vladimirovič Vernadski, *Mongoly i Rus'*. Tver, 1997.

Stepan Borisovič Veselovski, Perekhod mitropolič'ej kafedry iz Kieva v Moskvu. *Religija i cerkov' v istorii Rossii*, ur. Anatolij Mihajlovič Saharov. Moskva, 1975.

Peter Vasiljevič Znamenski, *Istorija Rusскоj Cerkvi*. Sergijev Posad, 2006.

THE OLD-RUSSIAN CHURCH UNDER THE MONGOL AUTHORITIES FROM THE POINT OF VIEW OF THE RUSSIAN HISTORIOGRAPHY

Summary

The Mongols' invasions on the 13th century old-Russian territory shook the former political relations between the church and secular authorities. The religiously tolerant conquerors expanded the already existent privileges of the old-Russian Church, which, at least until the end of the 14th century, assured its representatives a quite autonomous political life that was independent from the princes. In this period the church and the grand principality of Moscow, which was with its successful politics the only real representative of the future Russian state, experienced a simultaneous steeply rise. Due to nationalistic views of the future historians, who saw the grand principality of Moscow as the forerunner of the Russian state and who in this period searched for sources of the national identity of the Russian nation, the interpretations of the old-Russian church activities are also put in the same context. The Russian historiography was concentrated on questions on its role and contribution to the establishment of the Russian state. We can differentiate between two main historiography schools, which dealt with this topic with the delimitation of the October Revolution. The pre-revolutionary historiography showed the church in a positive light, as the leading power of the Russian nation, which in the hard times presented the religious and national identity of the Russian nation. The earliest historic works were uncritically based on the annals, they attributed credibility to miracles, and the events were often explained with great providence. In years and centuries, the quality of the pre-revolutionary historiography got better and it reached its peak with two historians, the Metropolitan Macarius and Yevgeny Y. Golubinsky. Their extensive collections of their eponymous work (*The History of the Russian Church*) can, according to its comprehensiveness and detailed presentation of the topic, only be compared with a small number of works. After the revolution the Soviet historiography prevailed and it was critical towards the church and it reproached the church with cooperation with the conquerors – the Mongols. Between the 1920s and the 1940s the church was, under the lead of the historian Mikhail N. Pokrovsky, presented under the Marxist doctrine. Between the 1950s and 1980s the feudal process was stressed and the church was discussed as an independent feudal institution. In the last years of the Soviet Union the stress was on the struggle between the church and the princely power for the supremacy on the old-Russian territory. Some common points of view that were represented by all historians can still be emphasised. The old-Russian church was in this period already quite independent and with its influence it shaped the politics on the old-Russian territory. Questionable are explanations that evaluate the church in the connection with the understanding of the concept of the Russian nation, for at least a church institution should be described on the basis of the religious identity.

DIE AKTIVITÄTEN DER ALTRUSSISCHEN KIRCHE UNTER DER MONGOLISCHEN HERRSCHAFT AUS DER SICHT DER RUSSISCHEN GESCHICHTSSCHREIBUNG

Zusammenfassung

Im 13. Jahrhundert erschütterten die Einbrüche der Mongole auf das altrussische Land die ehemaligen politischen Verhältnisse zwischen der kirchlichen und weltlichen Macht. Die religiös toleranten Eroberer erweiterten der altrussischen Kirche die schon ohnehin existierenden Privilegien, die wenigstens bis zum Ende des 14. Jahrhunderts ihren

Vertretern ein von den Fürsten unabhängiges politisches Handeln ermöglichten. In dieser Zeit erlebte gleichzeitig mit dem erweiterten Einfluss der Kirche auch das Moskauer Fürstentum seinen Aufstieg; das Moskauer Fürstentum erwies sich mit seiner erfolgreichen Politik als der einzige mögliche Vertreter des zukünftigen russischen Staates. Wegen nationalistischer Denkweise der späteren Historiker, die das Moskauer Fürstentum als den Vorläufer des nachkommenden russischen Staates einschätzten und in dieser Zeit auch den Ursprung der Identität des russischen Volkes suchten, werden die Erläuterungen über die russische Kirche in entsprechende Rahmen eingesetzt. Die russische Historiographie stellt in den Mittelpunkt die Frage ihrer Rolle und ihres Beitrages zu der Entstehung des russischen Staates. Im groben kann man zwischen zwei historiographischen Schulen, die sich mit diesem Thema befassten und die die Oktoberrevolution abgrenzt, unterscheiden. Die Historiographie vor der Revolution zeigte die Kirche aus der positiven Sicht, als die Leitmacht des russischen Volkes, die in den schweren Zeiten die religiöse und nationale Identität des russischen Volkes darstellte. Die neueren geschichtlichen Werke lehnten sich unkritisch an die Annalen, sie bezeichneten die Wunder als glaubwürdig, ihre Erklärungen der Geschehnisse waren oft der Vorsehung unterworfen. Im Verlauf der Jahre wurde die Qualität der Historiographie der Vorrevolutionszeit immer besser und sie erreichte mit zwei Historiographen, dem Metropolit Macarius und Ewgeni E. Golubinski, ihren Höhepunkt. Mit ihrer umfangreichen Sammlung des gleichnamigen Werkes (*Die Geschichte der russischen Kirche*) lassen sich nur sehr wenige andere Werke vergleichen. Nach der Revolution prädominierte die sowjetische Geschichtsschreibung, die die Kirche zahlreichen Kritiken unterwarf, unter denen vor allem die Vorwürfe über ihre Kooperation mit den Besatzern – mit den Mongolen – herausragten. Zwischen den 1920er und 1940er wurde unter der Leitung von Michail N. Pokrowski die Kirche in Angesicht der marxistischen Doktrin geschildert. Zwischen den 1950er und 1980er wurde der feudale Prozess betont und die Kirche als selbstständige feudale Institution behandelt. In den letzten Jahren der Sowjetunion schrieb man am meisten über den Kampf zwischen der kirchlichen und fürstlichen Macht um die Herrschaft über das altrussische Gebiet. Man kann einige gemeinsame Stellungen aller Historiker feststellen. Die altrussische Kirche genoss in dieser Zeit große Unabhängigkeit und beeinflusste mit ihrem Wirken die Politik auf dem Gebiet von Altrussland. Fraglich sind Erläuterungen, die die Kirche im Zusammenhang mit dem Verstehen des Konzeptes des russischen Volkes bewerten, denn wenigstens bei einer kirchlichen Institution würde man denken, dass ihre Aktivitäten auf der Basis der religiösen Identität beschrieben werden müssten.